

ІНФОРМАТИВНІ ПОВІДОМЛЕННЯ ЯК СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ ЛІТОПИСНОГО НАРАТИВУ (за «Повістю врем'яних літ»)

Видатну пам'ятку часів Київської Русі «Повість врем'яних літ» досліджували історики української літератури М. Грушевський, І. Франко, М. Возняк, Д. Чижевський; російські науковці О. Шахматов, Д. Лихачов, М. Єрьомін, О. Шайкин. Сучасні українські дослідники (П. Білоус, О. Александров, В. Яременко, П. Толочко, О. Сліпушко) повному розкривають питання авторства, походження пам'ятки, її художньої самобутності. У широкому спектрі досліджень важливу нішу займає питання художньої структури літопису. Актуальним і відкритим залишається питання наративної моделі «Повісті врем'яних літ», виділення її складових одиниць, визначення ролі та функціонального призначення кожної з них.

Оскільки це питання надто широке, ми звужуємо пошук і ставимо за мету дослідити інформативні повідомлення як структурну одиницю літописного наративу з перспективою подальших наукових студій над оповідною структурою «Повісті врем'яних літ».

Інформативним повідомленням ми називаємо частину оповіді, яка містить короткі відомості про певні події. В його основі – «факт, який викладається лаконічно, одним-двома реченнями і містить у собі часо-просторову інформацію, яка, на думку літописця, заслуговує уваги» [1, с. 135]. Такі повідомлення не характерні для недатованої частини літопису і з'являються у тексті лише тоді, як «начася прозывать Русская земля» [4, с. 26]. Згідно писемного грецького джерела, яким послуговувався літописець і яке згадує у своїй праці, ця подія співпала зі сходом на престол у Цареграді Михайла, тому 6360 рік стає точкою відліку для подальшого розгортання подій, саме від нього «в ряд покладено числа».

В контексті інформативних повідомлень «літописець не стільки оповідач, скільки протоколіст. Він записує і фіксує» [3, с. 56]. Тут немає розлогих описів з великою кількістю деталей, міметичного драматизованого письма. «Запис про події вимагає

тільки зовнішньої упорядкованості. Документи потребують «підшивки». Такою «підшивкою» літописних записів-документів стала зовнішня форма літописів: сувора хронологічна приуроченість, розбивка всіх записів по роках. Літописець прагне створити «ланцюжок подій» зовнішнім прийомом нанизання записів у їх суворій хронологічній послідовності» [3, с. 58]. На документальності інформативних повідомлень наголосив і П. Білоус: «Представлена історична інформація в цілому має характер емпіричної фактографії, яка полягає в «протокольному» викладі подій, у точності дат, імен, географічних назв, року, місяця і часом навіть дня, коли сталася подія, у перерахуванні осіб, котрі брали участь у якійсь події. У такому сенсі повідомлення можна віднести до документального жанру, який, між іншим, і не передбачає присутності автора – у повідомленні він відсутній, оскільки ставлення до фактів тут жодним чином не відображене» [1, с. 136]. Однак, попри закономірно витриманий протокольний стиль, інформативні повідомлення різняться між собою структурою та повнотою подієвого наповнення. У межах літописного наративу можна виділити три типи повідомлень: порожнє, стисле, поширене.

Порожні повідомлення. До складу порожнього повідомлення входить лише стала словесна формула та цифрове позначення певного року. Таких повідомлень досить багато у тексті «Повісті врем'яних літ»: «В л□то 6375» [4, с. 32], «В л□то 6484» [4, с. 122], «В л□то 6564» [4, с. 260]. Літописець прагне у хронологічному порядку відтворити історичні події Київської Русі, тому кожен рік має бути чітко зафіксований у літописі, навіть якщо у цей період не відбулося жодної події, значимої для автора.

Здавалося б, навіщо залишати порожніми ці «комірки», хіба за рік не відбулося нічого, вартого текстової фіксації? Однак літописець, аби не відступати від основного ідейного задуму, вносить до літопису лише ті події та факти, які цей задум розкривають, підсилюють або доповнюють. Другорядна, випадкова, зайва інформація може «збити читача з істинного шляху» – відволікти від основної ідеї твору. Так, наприклад, у контексті повідомлень про військові походи Олега та Ігоря знаходимо інформацію про одруження останнього з Ольгою. Після цього – ряд порожніх повідомлень: «В л□то 6412. В л□то 6513. В л□то 6414» [4, с. 42]. Якби літописець заповнив

порожні роки фактами з особистого життя Ігоря та Ольги, побутовими подробицями життя в княжому домі, описами стосунків між челяддю та високопоставленими особами, то зрадив би високій ідеї створення літопису – відтворення історичних подій періоду формування та зростання Київської держави, звеличення та піднесення княжого роду. Крім того, кадри особистого та побутового характеру не повинні були заважати у створенні високих історичних та політичних портретів княжої верхівки. Порожні ж повідомлення, навпаки, відтінюють головну інформацію, роблять її більш значимою, яскравішою.

Попри письмову фіксацію великої кількості подій, багато що залишається поза межами літописної оповіді, і «ця позамежовість в літописній течії історії то так, то інакше дає про себе знати читачеві. Літописець ніби усвідомлює незбагненність усього, що відбувається» [3, с. 52]. У такому випадку порожні повідомлення виконують функцію інформативно-асоціативних містків, які з'єднують між собою події, описані у літописі, та події, які не увійшли до його складу, однак так чи інакше пов'язані з ними.

Досить часто літописець залишає порожніми цілі десятиліття. «В л□то 6396. В л□то 6397. В л□то 6398. В л□то 6399. В л□то 6400. В л□то 6401. В л□то 6402. В л□то 6403. В л□то 6404. В л□то 6405» [4, с. 36]. Такі широкі «пробіли» більш характерні для першої частини літопису. Цей факт ми пояснюємо більшою темпоральною та емоційною дистанцією між літописцем та історичними подіями. Відомості про минулі часи є для нього інформаційним матеріалом, який складається з безлічі дрібних елементів, із яких він обирає лише ті, що можуть доповнити накреслений в уяві ідейний ескіз. Щодо подій, сучасних літописцеві, то вони набувають в його очах вагомості та актуальності у зв'язку з активною громадянською та релігійною позицією. Тут йому набагато важче «фільтрувати» інформацію, адже кожна подія здається такою, яка от-от може змінити долю держави, тому він часто вдається до відтворення причинно-наслідкової схеми, до філософських суджень, інколи навіть до морально-релігійних настанов та повчань.

Короткі повідомлення. Подекуди літописець, за браком інформації про події певного року, або з ідейних міркувань,

обмежується лише стислою констатацією факту: «В л□то 6548. Ярославъ иде на Литву» [4, с. 242]. Крім цифрового позначення року та сталої словесної формули, вони містять інформацію про одну або дві події. Зазвичай, це згадки про початок княжіння («В л□то 6481. И нача княжити Ярополкъ» [4, с. 120]), народження або смерть представників княжого роду («В л□то 6558. Преставися жена Ярославля княгини, февраля въ 10» [4, с. 246]), будівництво храмів («В л□то 6553. Заложы Володимиръ святую Софью в Нов□город□» [4, с. 246]), природні знамення («В л□то 6419. Явися зв□зда велика на запад□, копынымъ образомъ» [4, с. 48] та ін. Це ті події, які за значимістю своєю входять до широкого діапазону історичного та релігійного світогляду літописця і не потребують будь-якого додаткового тлумачення. Ці короткі і, значною мірою, замкнуті у собі повідомлення покликані озвучити «мовчазні» періоди киеворуської історії, заповнити інформаційні прогалини подієвим пунктиром, який надає текстові динаміки, підтримує цілісність та системність літописного наративу.

Події, які містяться в коротких інформативних повідомленнях, часто зовсім не мають між собою зв'язку, вони підібрані хаотично, випадково. На подібне явище, тільки на рівні усього літопису, звертає увагу Д. Ліхачов: «...вириваючи із загального потоку множини подій то той, то інший факт і фіксує його в своїх записах, літопис створює враження безмежної кількості подій людської історії, її незбагненності, її величі і богоспрямованості» [3, с. 51]. Короткі повідомлення залишають відкритим поле для домислів та припущень. Ми можемо лише здогадуватись про історичний та суспільно-політичний контекст зафіксованих у літописі подій, не кажучи вже про подробиці та деталі. Це лише крихти історії, тисячна частка того, що відбувалося у Київській Русі протягом років, зазначених у цих повідомленнях.

Літопис містить кілька коротких повідомлень із інформацією неподієвого характеру. Наприклад: «В л□то 6554. В се л□то бысть тишина велика» [пов, с. 246], або «В л□то 6537. Мирне л□то» [4, с. 236]. Такі повідомлення покликані «працювати» у тексті за принципом контрасту, оскільки на тлі оповідей про численні військові походи, повстання, зміни влади фіксація «тихого» або «мирного» року так чи інакше звертає до себе увагу. Таким чином літописець робить акцент на

буремності тих часів, коли мирний стан держави був великою рідкістю, коли основною метою княжої політики було розширення земель, завоювання нових територій, укріплення кордонів, що само собою передбачало постійні військові конфлікти. Зазвичай повідомлення такого типу зустрічаються у контексті оповідей про збройні сутички. Так, наприклад, повідомленню, яке фіксує 6537 рік як мирний, передує оповідь про поділ влади між князями Ярославом та Мстиславом, а вже 6538 рік знаменується війною Ярослава з чужддю, повстаннями на лядській землі.

Уведенням до тексту повідомлень такого типу літописець на мить призупиняє оповідь, розводить у часі події, однаково вагомі для історії Київської Русі.

Поширені повідомлення. До такого типу інформативних повідомлень, крім сталої словесної формули та цифрового позначення певного року, входять також дві або кілька подій, які сталися протягом певного року. Наприклад: «В л□то 6428. Поставлень Романъ царемъ въ Гр□ц□хъ. Игорьъ же воеваше на Печен□гы» [4, с. 62]. Це повідомлення складають дві, здавалося б, абсолютно не пов'язані між собою події. Однак тут слід враховувати історичний контекст. У давньому тексті цим подіям передує ціла низка відомостей про військові походи князя Ігоря та грецьких царів. Літописець акцентує увагу на русько-грецькій темі, опускаючи інші події, залишаючи порожніми цілі десятиліття, оскільки готує читача до важливих подій 6449 року, коли «Иде Игорь на Гр□ки» [4, с. 64]. Це яскрава сторінка в історії Київської Русі, оскільки перемога далася русам нелегко, протистояння проходило в кілька етапів і тривало близько чотирьох років.

Таким чином, поширені повідомлення дозволяють проводити семантичні паралелі між подіями, шукати причинно-наслідкові зв'язки. Це вже не замкнуті у собі повідомлення зі стислим змістом, а відкриті, пов'язані внутрішніми та зовнішніми зв'язками з іншими ланками єдиного наративного ланцюжка.

Більшість поширених повідомлень складаються з кількох подій, які становлять собою єдине ціле і за своїм змістом претендують на наявність завершеної історії. Наприклад: «В л□то 6410. Леонъ царь ная Угры на Болгары. Угре же нашедшее, всю землю Болгарьскую пл□новаху; Семеонъ же

увідав, на Угры вьзвратися, Угры противу поидоша и побідиша Болгары, яко одьва Семеонъ въ Деръстерь убѣжа» [4, с. 40]. Це коротка історія про греко-болгарське протистояння, в якому греки, не без допомоги найманців-угрів, отримують перемогу. Розкладемо цю історію на події:

Подія 1. Цар Леон наймає угрів, щоб воювати з болгарами.

Подія 2. Угри захоплюють болгарську землю.

Подія 3. Семеон направляє війська проти угрів.

Подія 4. Угри перемагають болгарське військо.

Подія 5. Семеон тікає до Дерстера.

Увесь матеріал літописець викладає стисло. Він не намагається драматизувати, не налаштовує читача на «показ» подій, натомість робить своєрідний «монтаж», пришвидшує дію, стискає хронотоп настільки, що наповненість цілого року видається змістом одного дня. Інформація оформлена дієгетично, вона «спресована» в кілька речень і вміщена в одне повідомлення. Така «економія» в літописі цілком виправдана, оскільки інформація про грецько-болгарські відносини вважалася другорядною, такою, що лише дотично стосувалася долі киеворуської держави. Однак оминати цей матеріал літописець не міг, оскільки вся історія його держави пронизана тісними культурними, економічними та політичними зв'язками з цими країнами.

Поширені повідомлення дозволяють літописцеві робити «конспекти», скорочуючи та пришвидшуючи оповідь, розділяти інформацію на більш та менш вагому, «прокручувати» перед очима читача одні моменти та відтінювати інші, сповільнені, деталізовані, «інсценізовані» для емоційного сприймання читача. Органічною тут виглядає думка Д. Лихачова з цього приводу: «Літопис – як твір стінопису XI – XII ст., де одна людська фігура більша, інша – менша, будівлі розміщені на другому плані і зменшені до висоти людського плеча, горизонт у одному місці зображений вище, в іншому – нижче, найближчі до глядача предмети зменшені, далекі – збільшені, але в цілому композиція складена продумано і чітко: збільшено найбільш важливе, зменшено другорядне» [2, с. 74].

Стала словесна формула – жанровий атрибут літописного стилю, невід'ємний елемент інформативного повідомлення. «В лѣто» – найпоширеніший її різновид: «В лѣто 6579. Воеваша

Половци у Растовца [и] у Неятина» [4, с. 276] , але зустрічаються й інші. Наприклад, «того же л□та»: «Того же л□та выгна Всеславъ Святополка ис Полотъска» [4, с. 276], або «в се же л□то»: «В се же л□то волюхвъ явися у Ростов□ и погибе» [4, с. 326]. Знаходимо також вислови: «в се же время» або «в си же времена»: «В си же времена бысть знаменье у небес□: яко кругъ бысть посред□ неба привеликъ» [4, с. 328]. Альтернативні словесні формули роз'єднують тематично віддалений матеріал в повідомленні одного року, не допускають накладання та сплутування фіксованих подій.

Інформативні повідомлення – це своєрідні конспекти літописця, які він, при потребі, може розширити, доповнити різноманітними деталями, прив'язати зовнішніми причинно-наслідковими зв'язками до котроїсь із міметичних оповідей. Особливістю інформативних повідомлень є протокольність викладу, точність дат, імен, географічних назв, при цьому їх тематична наповненість може бути абсолютно різною – від народжень та смертей осіб княжого роду до військових походів та битв. Нерідкими в тексті є також повідомлення про будівництво храмів, землетруси, посухи або повені. Усе це інформація, що цікавить літописця як людину активної громадянської та релігійної позиції. Відбір матеріалу для повідомлень пов'язаний із ідейно-художнім завданням літописця, який фіксує лише те, що стосується долі його держави. Другорядну інформацію він опускає, надаючи перевагу порожнім повідомленням, які фіксують дати, будують асоціативні містки між подіями, згаданими в літописі та тими, які не ввійшли до його складу.

Інформативні повідомлення як структурна одиниця літописного наративу виконують ряд важливих функцій. Насамперед, це надання динаміки оповіді за рахунок дієгетичного її оформлення, «стиснення» хронотопу та «монтаж» подій, другорядних щодо основного задуму твору. Крім того, саме інформативні повідомлення забезпечують «стрункість» хронологічного ряду літопису, заповнюють інформаційним пунктиром порожні або напівпорожні сторінки, з'єднують між собою розгорнуті міметичні оповіді про державотворчі моменти в історії Київської Русі.

Література

1. Білоус П. Літературна медієвістика. Вибрані студії. У 3-х томах. Т. 2. Художній світ давньої української літератури : Ізборник / Петро Білоус. – Житомир : ПП «Рута», 2012. – 428 с.
2. Лихачев Д. Избранные работы. В 3-х томах. Т. 2: Великое наследие; Смех в Древней Руси: Монографии; Заметки о русском / Дмитрий Лихачев. – Л. : Художественная литература, 1987. – 496 с.
3. Лихачев Д. Историческая поэтика русской литературы: Смех как мировоззрение / Дмитрий Лихачев. – М. : Алтейя, 1997. – 508 с.
4. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / [пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. Яременка]. – К. : Рад. письменник, 1990. – 558 с.